

УДК 338.242.2

Ж. В. Крючкова,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпропетровськ

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

J. Kryuchkova,
Dnipropetrovsk State Agricultural Economics University, Dnipropetrovsk

METHODICAL APPROACHES TO DETERMINATION COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті розглядаються основні підходи і методи оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств. Систематизовано думки вчених щодо оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств. Проаналізовано основні фактори, що впливають на конкурентоспроможність підприємств.

The article deals with the basic approaches and methods of evaluation of competitiveness of agrarian enterprises are considered. Systematized opinions of scientists to assess the competitiveness of agricultural enterprises. The factors that influence on competitiveness of enterprises are analyzed.

Ключові слова: конкурентоспроможність, оцінка, метод, економічна ефективність.
Key words: competitiveness, estimation, to the products, economic efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Неоднозначність існуючих у сучасній економічній науці методичних підходів до дослідження рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств обумовлює і численність використуваних методів її оцінки. Єдиного загальноприйнятого методу оцінки конкурентоспроможності підприємств аграрного сектора так і не розроблено. Проблема підвищення конкурентоспроможності стосується практично всіх сторін життя суспільства. Ситуація ускладнюється тим, що конкурентоспроможність підприємства як економічна категорія розглядається з точки зору різних наук: маркетингу, економіки, фінансів, стратегічного управління, кожна з яких вивчає її через призму свого предмета дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню питань аналізу та оцінки рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств присвячені праці видатних українських та російських вчених-економістів, як: В.Я. Амбросова, Т.В. Гринько, Л.А. Євчук, А.Т. Єсполова, В.К. Збарського, С.М. Кваші, Л. Малюги, М.Й. Малика,

Т.Г. Маренич, О.А. Мартинчик, Б.Й. Пасхавера, Л.Ю. Семенової, О.О. Школьного, А. О. Шепіцена, К.Г. Бородіна, М.В. Ожерельєвої та ін. [1 — 22]. Разом з тим, спроби визначити та оцінити конкурентоспроможність аграрних підприємств пов'язані, передусім, з пристосуванням вже існуючих методів оцінки конкурентоспроможності до умов сільськогосподарського виробництва, а тому визначена проблема потребує подальшого наукового дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є вивчення існуючих методів оцінки конкурентоспроможності підприємств, визначення їх переваг і недоліків та встановлення універсальної методичної бази з оцінювання рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Конкурентоспроможність аграрного підприємства є головною ознакою, яка характеризує наявність та розвиток підприємством сукупності матеріальних і фінансових можливостей, які обумов-

Таблиця 1. Основні рівні конкурентоспроможності підприємства

Рівні	Характеристика рівнів
Перший	Дбають лише про випуск продукції, на споживача не зважають
Другий	Прагнуть, щоб продукція підприємства повністю відповідала стандартам, встановленим конкурентами
Третій	Не зважають на стандарти конкурентів, а вже самі потроху стають «законодавцями моди» у галузі
Четвертий	Коли успіх у конкурентній боротьбі забезпечує в першу чергу не виробництво, а управління і підприємство повністю стає «законодавцем моди» на даному ринку

Джерело: [2].

люють його здатність до ефективної роботи на ринках продажу своєї продукції. Вона акумулює сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників, які відображають відповідність підприємства вимогам конкурентного середовища та його потенційні можливості при зміні ринкової кон'юнктури, а також здатності аграрного підприємства оперативно реагувати та пристосовуватися до чинників змінного зовнішнього середовища.

У сучасних дослідженнях існують різні підходи щодо оцінки конкурентоспроможності підприємства. Оцінку конкурентоспроможності можна провести, розрахувавши коефіцієнт конкурентоспроможності, який визначається за формулою (1):

$$K_k = \frac{I_{ТП}}{I_{ЕП}} \quad (1)$$

де $I_{ТП} = \sum a_i g_i$ — індекс технічних параметрів;
 a_i — коефіцієнт вагомості і-го параметра;
 g_i — відношення і-го технічного параметру товару до аналогічного параметру товару-конкурента;

$I_{ЕП} = \sum e_i$ — індекс економічних параметрів;
 e_i — відношення і-го економічного параметру товару до аналогічного параметру товару-конкурента [3].

В економічній літературі пропонується розрізняти чотири основні рівні конкурентоспроможності підприємства (табл. 1).

Оскільки відсутній єдиний показник до визначення конкурентоспроможності аграрних підприємств, існують різні підходи щодо оцінки цього поняття. Оцінку здійснюють за рахунок формування системи оціночних показників, яка включає перелік основних критеріїв та показників. Під час здійснення оцінки конкурентоспроможності використовують як кількісні, так і якісні показники. Перші дають змогу оцінювати фактичний стан справ аграрного підприємства у конкурентній боротьбі за привабливі перспективні зони господарювання та приймати виважені управлінські рішення, направлені на виконання стратегічних планів підприємства. Якісні методи переважно мають низький ступінь математичної формалізації, їм притаманна трудомісткість реалізації та дискретність оцінки. При цьому останні не дають можливості використовувати оцінку конкурентоспроможності в процесі аналізу та визначення пріоритетних напрямів посилення конкурентних позицій на ринку [2].

Методи оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств можна об'єднати в дев'ять груп:

- 1) методи, що базуються на аналізі порівняльних переваг;
- 2) методи, засновані на оцінці фінансового стану підприємства;
- 3) методи, що полягають в дослідженні теорії ефективно конкурентності;
- 4) методи, засновані на теорії якості товару;
- 5) матричні методи;
- 6) методи визначення конкурентної позиції з точки зору стратегічного потенціалу підприємства;
- 7) інтегральні методи;
- 8) метод бенчмаркінгу;
- 9) інші методи.

Згідно з маркетинговим підходом, при здійсненні оцінки конкурентоспроможності аграрного підприємства, враховують не лише вимоги споживача щодо якості продукції, але й оцінюють сукупність факторів, які визначають ефективність маркетингової діяльності підприємства в цілому. До таких факторів належать: оперативність системи постачання, організація сервісу та гарантійного обслуговування, репутація підприємства тощо [11].

Для аналізу конкурентних переваг на рівні підприємства використовується метод SWOT аналізу. При цьому методі об'єкт економічного управління розглядають з чотирьох принципових позицій: сильних та слабких сторін його діяльності, можливостей та загроз майбутнього розвитку. Такий структурний аналіз дозволяє своєчасно виявляти резерви, визначати потенційні загрози, розраховувати оптимальну траєкторію на перспективу і в кінцевому результаті суттєво підвищувати конкурентоспроможність та ефективність підприємства [5].

Графічний метод використовується для наочного відображення зон конкурентних переваг та недоліків підприємства. Такий метод може застосовуватися не тільки для оцінки конкурентоспроможності підприємства відносно фактичних конкурентів, а й для порівняння з еталонним станом функціонування підприємства.

Оцінка конкурентоспроможності за ринковою часткою здійснюється здебільшого на споживчому регіональному ринку, де більшість суб'єктів господарювання є незіставними з галузевого погляду, але зіставними з позиції ефективності господарювання через ринкову частку. Частка ринку визначається як відношення долі ринку господарюючого суб'єкта в порівнянні з попереднім періодом до зміни частки ринку по виборці, або як пи-

тома вага роздрібного товарообігу суб'єкта у загальному його обсязі на ринку [2; 7; 10; 12].

Рейтинговий метод розкривається у виявленні сильних та слабких місць підприємств порівняно з конкурентами. Рейтинг визначається на основі цілого ряду показників, що характеризують різні аспекти діяльності підприємства. Складовими частинами методики комплексної рейтингової оцінки конкурентоспроможності підприємств є: збір та аналітична обробка вихідної інформації за певний період часу; обґрунтування системи показників, що застосовуються для рейтингової оцінки рівня конкурентоспроможності; класифікація системи показників; розрахунок підсумкового показника рейтингової оцінки; ранжування підприємств у відповідному порядку [19].

У світовій практиці застосовують індикаторний підхід, що виявляє конкурентні переваги підприємства за допомогою двох критеріїв: економічної та соціальної конкурентоспроможності [20]. Загалом в якості базових рівнів для дослідження конкурентних позицій підприємства розглядаються: світові, національні та галузеві нормативи; показники провідних підприємств (лідерів); критичні рівні індикаторів, при яких підприємство стає конкурентоспроможним.

М.Й. Малік та О.А. Нужна для оцінки рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств пропонують використовувати три методи:

1. Метод, заснований на теорії ефективної конкуренції;
2. Метод, що враховує частку підприємства на ринку;
3. Бенчмаркінг.

В основі першого методу вчені заклали оцінку трьох груп показників: 1) показники ефективності управління виробничим процесом; 2) показники фінансового стану підприємства; 3) показники ділової активності. Інтегральний показник конкурентоспроможності аграрного підприємства пропонується визначати методом середньозваженої арифметичної з врахуванням коефіцієнтів вагомості кожного групового показника.

Проте М.Й. Малік та О.А. Нужна зазначають, що з трьох запропонованих ними методів найбільш прийнятним для визначення рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств є метод бенчмаркінгу, адже він є простішим порівняно з методом ефективної конкуренції та не містить велику кількість складних розрахунків. Рівень конкурентоспроможності підприємств методом бенчмаркінгу визначається за наступними параметрами: рівень продуктивності праці; фондовіддача; доля підприємства на ринку; рентабельність реалізації продукції; частка собівартості продукції, що випускається, у доході від її реалізації; цінний сегмент, в якому працює підприємство щодо реалізації продукції на певному ринку [12].

На думку А.О. Шепіцена, оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств має ґрунтува-

тися на аналізі його потенційної та поточної конкурентоспроможності. Показниками, що дозволяють оцінити потенційну конкурентоспроможність, є грошова оцінка ріллі, фондозабезпеченість, енергоозброєність, енергозабезпеченість, трудозабезпеченість, ефективність технології (вихід валової продукції на 100 га ріллі), фондоозброєність, продуктивність праці. Порівнюючи ці показники з їх максимальним значенням у відповідному році, визначаються індекси співвідношення, котрі методом згладжування часток приводяться до підсумкового показнику, що характеризує потенційну конкурентоспроможність. На думку автора, поточна конкурентоспроможність, виражена через конкурентоспроможність продукції, розраховується окремо за кожним її видом як відношення інтегрального індексу якості до індексу вартості товару. Для розрахунку конкурентоспроможності загальної продукції підприємства — індекси якості за кожним видом продукції зважуються часткою виручки від реалізації певного її виду у загальній масі виручки. Після визначення потенційної і поточної конкурентоспроможності та приведення їх до складених величин, на основі аналізу кореляційно-регресійних зв'язків даних двох видів конкурентоспроможності з величиною рентабельності підприємства визначається реальна конкурентоспроможність аграрного підприємства [21, с. 72].

Недоліком приведеної методики, на наш погляд, є:

- 1) складність отримання інформації для розрахунку інтегрального індексу якості товару;
- 2) постійне приведення показників до складених величин значно затримує процес розрахунку і ускладнює роботу;
- 3) визначення інтегрального показника конкурентоспроможності аграрного підприємства здійснюється шляхом розв'язання кореляційно-регресійного рівняння впливу поточної та потенційної конкурентоспроможності на рентабельність підприємства. Але з методичної точки зору це є неправомірним, адже наведені показники тісно корелюють між собою.

В.К. Збарський та М.А. Місевич досліджують конкурентоспроможність аграрного підприємства на основі аналізу потенційної (ресурсної) та поточної конкурентоспроможності [9, с. 64—65]. При цьому інтегральний показник конкурентоспроможності розраховують за формулою:

$$C_e = \sqrt{C_p \cdot R \cdot PT} \quad (2),$$

де C_e — індекс конкурентоспроможності високотоварного сільськогосподарського підприємства;

C_p — індекс конкурентоспроможності продукції, розрахований як відношення інтегрального індексу якості товару до ціни його реалізації [9, с. 59—60];

PT — індекс товарності підприємства;

R — рейтинговий індекс потенційної конкурентоспроможності, визначений за формулою:

$$R = \sqrt{(1 - a_1)^2 + (1 - a_2)^2 + \dots + (1 - a_n)^2} \quad (3),$$

де a_1, a_2, \dots, a_n — показники, що характеризують потенційну конкурентоспроможність: продуктивність сільськогосподарських угідь, енергоозброєність та енергозабезпеченість, чисельність працівників, фондоозброєність, фондозабезпеченість, продуктивність праці, втрати виробництва, рівень виробництва валової продукції, рівень прибутковості виробництва та реалізації продукції [9, с. 36].

О.А. Мартинчик пропонує досліджувати конкурентоспроможність підприємств за допомогою рейтингового методу, оскільки він, на думку автора, дозволяє об'єднати різні аспекти розвитку підприємств регіону і визначити ранг підприємства за сумою місць, займаних ними в загальній сукупності. Основними недоліками рейтингового методу є значна залежність від макроекономічних показників, непрозорість показників, що групуються, відсутність врахування регіональної специфіки. При використанні рейтингової оцінки варто враховувати рівень рентабельності, прибуток, фондівіддачу і частку ринку [14].

П.Т. Саблук, В.Я. Амбросов, Г.Є. Мазнев в якості факторів для дослідження конкурентоспроможності аграрного підприємства пропонують використовувати показники його фінансового стану, ринкової частки та рівня конкурентоспроможності продукції, які графічно відображаються на основі побудови трьохвимірного конкурентного простору. Об'єм, що займає кожне підприємство в даному просторі, відповідає рівню його конкурентоспроможності серед досліджуваної сукупності [16, с. 620—623]. Проте, які конкретно показники брати для оцінки фінансового стану підприємства та конкурентоспроможності продукції не визначено, як і не визначено те, яким чином їх звести до трьох узагальнюючих показників.

Російський вчений А.А. Ніконов вважає, що до основних показників аналізу конкурентоспроможності аграрного підприємства варто віднести трудомісткість, фондомісткість, зарплатомісткість, рівень рентабельності, фінансову самостійність підприємства, якість продукції, рекламу. Рівень конкурентоспроможності підприємства визначається шляхом розрахунку його місця в рейтингу конкурентоспроможності підприємств досліджуваної сукупності [17, с. 208—209].

На думку українських вчених В.М. Трегобчука та Б.Й. Пасхавера, для оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств варто застосовувати наступні показники: рівень рентабельності, масу та норму прибутку, продуктивність праці, ціну та якість продукції, товарність виробництва, його ліквідність та кредитоспроможність. Доцільним також є аналіз ефективності використання земельних, трудових, матеріальних ресурсів,

фондовіддача, фондо- й енергомісткість одиниці продукції і валової доданої вартості, створеної в галузі [8, с. 51].

Малюга Т.М. вважає, що на рівні аграрних підприємств доцільно використовувати метод, який ґрунтується на теорії ефективної конкуренції. Згідно з ним виділяється чотири групи критеріїв: ефективності виробничої діяльності, фінансового положення підприємства, ефективності організації збуту та просування товару на ринку, конкурентоспроможності продукції. Кожен з критеріїв складається з ряду певних показників, кількість яких може змінюватися. Автор зазначає, що особливість використання методу для дослідження конкурентоспроможності аграрних підприємств, полягає у відмінності вагових коефіцієнтів кожного з критеріїв від зазначених у першоджерелах [13, с. 51].

В.Я. Амбросов та Т.Г. Маренич вважають, що для оцінки конкурентоспроможності аграрного підприємства важливими показниками є обсяг продажу у вартісному обчисленні та прибуток. Як додаткові показники можуть виступати порівняльний рівень собівартості продукції та ціна її реалізації [1, с. 26].

На думку Л.Ю. Семенової, дослідження конкурентоспроможності підприємства можна проводити через дослідження конкурентоспроможності продукції за допомогою таких коефіцієнтів: індексу конкурентоспроможності товару за ціною споживання, інтегрального показника конкурентоспроможності товару, конкурентоспроможності продукції на конкурентному ринку тощо. Для оцінки конкурентоспроможності підприємства автор пропонує розраховувати коефіцієнт конкурентоспроможності продукції, який можна представити як відношення ціни виробу до ціни еталону. На рівні підприємства формула змінюється і коефіцієнт конкурентоспроможності виглядає як сума зіставлень цін кожного виробу з асортименту продукції, випущеного підприємством, з ціною відповідного еталону [18].

На думку білоруського вченого А.Т. Єсполова, головним ресурсом в сільському господарстві є земля, а тому критерієм конкурентоспроможності виробництва є чистий прибуток в розрахунку на одиницю земельної площі. В якості додаткових показників можуть застосовуватись: обсяг реалізації на одиницю земельної площі, чистий прибуток в розрахунку на виробничий капітал та на одиницю затраченої праці, рентабельність виробництва [4].

Отже, наведені методи та методичні підходи до оцінки рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств є достатньо різноманітними та містять як певні переваги, так і недоліки. Спільним для них є застосування одного чи декількох показників, що характеризують ефективність сільськогосподарського виробництва та конкурентоспроможність продукції.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На сьогоднішній день відсутня єдина загальноприйнята методика аналізу та оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств, а тому є можливість різносторонньо охарактеризувати діяльність підприємства залежно від поставленої мети дослідження.

Для аграрних підприємств при оцінці рівня конкурентоспроможності доцільно використовувати такі методи, які об'єднують в собі можливість отримати чисельно визначені показники на основі використання конкретної достовірної інформації і здійснити експертні оцінки, які б враховували специфіку сільськогосподарського виробництва та рівень якості сільськогосподарської продукції.

У сучасних умовах господарювання при посиленні конкурентної боротьби та за умови дії несприятливих факторів зовнішнього середовища набуває актуальності питання розробки й реалізації нових стратегій діяльності. Аграрні підприємства за таких умов повинні скористатися стратегіями, які будуть спроможні вивести їх на новий рівень господарювання та досягти ефективного функціонування в конкурентному середовищі.

Література:

1. Амбросов В.Я. Оцінка конкурентоспроможності агроформувань / В.Я. Амбросов, Т.Г. Маренич // Вісник ХНАУ, серія "Економіка АПК і природокористування". — 2009. — № 10. — С. 23—28.

2. Гринько Г.В. Механізм формування конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на міжнародних ринках: монографія / Г.В. Гринько. — Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. — 324 с.

3. Економіка та організація виробничої діяльності підприємства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://posibnyku.vntu.edu.ua/ekonomika>

4. Есполюв А.Т. Вопросы теории и практики обеспечения конкурентоспособности объектов в аграрном секторе экономики / А.Т. Есполюв // Известия Национальной академии наук Беларуси. Серия аграрных наук. — 2004. — № 1. — С. 27—34.

5. Еферин В.П. Оценка конкурентоспособности при маркетинговых исследованиях / В.П. Еферин, В.В. Мотин. — М.: Домодедово, 1993. — 23 с.

6. Євчук Л.А. Стратегічне управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств: монографія / Л.А. Євчук. — Миколаїв: Вид-ць: Прокопчук Т.Ю., 2010. — 340 с.

7. Журило І.В. Конкурентоспроможність нової продукції промислововиробничого призначення: теоретичні аспекти, методика прогнозування та забезпечення: монографія / І.В. Журило. — Кіровоград: ПВЦ "Мавік", 2007. — 186 с.

8. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках: наукова доповідь / За ред. акад. УААН В. М. Трегобчука, чл.-кор. УААН Б. Й. Пасхавера. — К.: Ін-т екон. та прогнозув., 2007. — 260 с.

9. Збарський В.К. Конкурентоспроможність високотоварних сільськогосподарських підприємств / В.К. Збарський, М.А. Місевич; за ред. професора В.К. Збарського. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 310 с.

10. Кваша С. Конкурентоспроможність вітчизняної аграрної продукції в умовах вступу України до СОТ / С. Кваша, О. Лука // Економіка України. — 2003. — № 10. — С. 79—86.

11. Ковтун О.І. Стратегія підприємства: підручник / О.І. Ковтун. — Львів: Вид-во "Новий Світ — 2000", 2009. — 680 с.

12. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія / М.Й. Малік, О.А. Нужна. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 270 с.

13. Малюга Л. Оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств / Л. Малюга // Економіст. — 2009. — № 9. — С. 50—53.

14. Мартинчик О.А. Теоретичні аспекти оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / О. А. Мартинчик // Ефективна економіка. — 2014. — № 10. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=850>

15. Ожерельєва М.В. Конкурентоспособность региональных АПК: теория и практика выбора специализации / М.В. Ожерельєва. — М.: Колос, 2007. — 104 с.

16. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання: кол. монографія у двох томах. Т.1 / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. — К.: ІАЕ, 2001. — 831 с.

17. Проблемы конкурентоспособности агропродовольственного комплекса и факторы ее повышения. Сб. науч. тр. / ВИАПИ им. А.А. Никонова. — М.: ВИАПИ им. А.А. Никонова, 2008. — Вып. 21. — 384 с.

18. Семенова Л. Ю. Методологічні підходи до оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / Л.Ю. Семенова. — Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/3.2/41.pdf>

19. Управління конкурентоспроможністю підприємства: навч. посіб. / С.М. Клименко, Т.В. Омеляненко, Д.О. Барабась, О.С. Дуброва, А.В. Вакуленко. — К.: КНЕУ, 2008. — 520 с.

20. Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации, учебное пособие / Р.А. Фатхутдинов. — М.: Изд-во Эксмо, 2004. — 544 с.

21. Шепіцен А.О. Оцінка конкурентоспроможності аграрного підприємства / А.О. Шепіцен // Фінанси України. — 2003. — № 8. — С. 66—73.

22. Шкільний О.О. Організаційно-економічні механізми управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств: монографія / О.О. Шкільний. — Умань: Видавництво Уманського державного аграрного університету, 2007. — 308 с.

References:

1. Ambrosov, V.Ya. and Marenych, T.H. (2009), "Evaluation of competitive agricultural enterprises", *Visnyk KhNAU*, vol. 10, pp. 23—28.

2. Grinko, G. (2005), *Mekhanizm formuvannia konkurentospromozhnosti vitchyznianskykh pidpriemstv na mizhnarodnykh rynkakh* [The mechanism of formation of competitiveness of domestic enterprises in international markets: monograph], Publishing House, Krivyi Rig, Ukraine.

3. Vinnytsia National Technical University (2016), "Economics and organization of production activity", available at: <http://posibnyky.vntu.edu.ua/ekonomika> (Accessed 20 May 2016).

4. Espolov, A.T. (2004), "Questions of theory and practice of providing of competitiveness of objects are in the agrarian sector of economy", *Izvestija Nacional'noj akademii nauk Belarusi. Serija agrarnykh nauk*, vol. 1, pp. 27—34.

5. Eferyn, V.P. (1993), *tsenka konkurentospodobnosti pry marketynhovykh yssledovaniakh* [Comments competitiveness at market research], Domodedovo, Moscow, Russia.

6. Yevchuk, L.A. (2010), *Stratehichne upravlinnia konkurentospromozhnosti sil'skohospodars'kykh pidpriemstv* [Strategic management competitiveness of agricultural enterprises], Prokopchuk, T.Yu., Mykolaiv, Ukraine.

7. Zhurylo I.V. (2007), *Konkurentospromozhnist' novoi produktsii promyslovovyrobnogo pryznachennia: teoretychni aspekty, metodyka prohozuvannia ta zabezpechennia* [The competitiveness of the industrial production of new products purpose: theoretical aspects and methods of forecasting software], PVC Mavik, Kirovograd, Ukraine.

8. Trehobchuk, V.M. and Paskhaver, B.J. (2007), *Zabezpechennia konkurentospromozhnosti ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy na vnutrishn'omu i zovnishn'omu rynkakh* [Ensuring the competitiveness of the agricultural sector of Ukraine for domestic and foreign markets], Instytut ekonomiky ta pronozuvannia, Kyiv, Ukraine.

9. Zbars'kyj, V.K. and Misevych, M.A. (2009), *Konkurentospromozhnist' vysokotovarynykh sil'skohospodars'kykh pidpriemstv* [Competitiveness of highly profitable agricultural enterprises], Natsional'nyj naukovyj tsentr "Instytut ahrarnoi ekonomiky", Kyiv, Ukraine.

10. Kvasha, S. and Luka, O. (2003), "Competitiveness of domestic agricultural products in terms

of Ukraine's accession to the WTO", *Economy of Ukraine*, vol. 10, pp. 79—86.

11. Kovtun A.I. (2009), *Stratehiiia pidpriemstva* [Business Strategy], Lviv, Ukraine.

12. Malik, M.J. and Nuzhna, O.A. (2007), *Konkurentospromozhnist' ahrarnykh pidpriemstv: metodolohiia i mekhanizmy* [Competitiveness of agricultural enterprises: methodology and mechanisms], Natsional'nyj naukovyj tsentr "Instytut ahrarnoi ekonomiky", Kyiv, Ukraine.

13. Maliuha L. (2009), "Evaluation of the competitiveness of agricultural enterprises", *Ekonomist*, vol. 9, pp. 50—53.

14. Martynchuk, O. A. (2014), "Theoretical Aspects of Competitiveness agricultural enterprises", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 10 April 2016).

15. Ozherel'eva, M.V. (2007), *Konkurentospodobnost' rehyonal'nykh APK: teoryia y praktyka vybora spetsyalyzatsyy* [Competitiveness of regional agroindustrial complexes: theory and practice of choice of specialization], Kolos, Moscow, Russia.

16. Sabluk, P.T. Ambrosov, V.Ya. and Mazniev, H. Ye. (2001), *Problemy efektyvnoho funktsionuvannia APK v umovakh novykh form vlasnosti ta hospodariuvannia* [Problems of the effective functioning of agroindustrial complex are in the conditions of new patterns of ownership and manage], Instytut ahrarnoi ekonomiky, Kyiv, Ukraine.

17. VIAPI (2008), *Problemy konkurentospodobnosti ahroprodovol'stvennoho kompleksa y factory ee povysheniya* [Problems of competitiveness of agrarian-food complex of Russian Federation and factors of her increase], Vserossijski jnstitut agrarnykh problem i informatiki imeni A.A. Nikonova, Moscow, Russia.

18. Semenova, L. Iu. (2011), "Methodological approaches to assessing the competitiveness of agricultural enterprises", [Online], available at: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/3.2/41.pdf> (Accessed 10 April 2016).

19. Klimenko, S.M. Omelyanenko, T.V. Barabas, D.O. Dubrova, A.S. and Vakulenko, A.V. (2008), *Upravlinnia konkurentospromozhnosti pidpriemstva* [Management of competitiveness of the enterprise], KNEU, Kyiv, Ukraine.

20. Fatkhutdinov, R.A. (2004), *Upravlenye konkurentospodobnost'iu orhanyzatsyy* [Management of competitiveness of the organization], Publishing house Eksmo, Moscow, Russia.

21. Shepitsen, A.O. (2003), "Estimation of competitiveness of agrarian enterprise", *Finansy Ukrainy*, vol. 8, pp. 66—73.

22. Shkol'nyj, O.O. (2007), *Orhanizatsijno-ekonomichni mekhanizmy upravlinnia konkurentospromozhnosti ahrarnykh pidpriemstv* [Organizationally-economic mechanisms of management of agrarian enterprises a competitiveness], *Umans'kyj derzhavnyj ahrarnyj universytet, Uman'*, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2016 р.